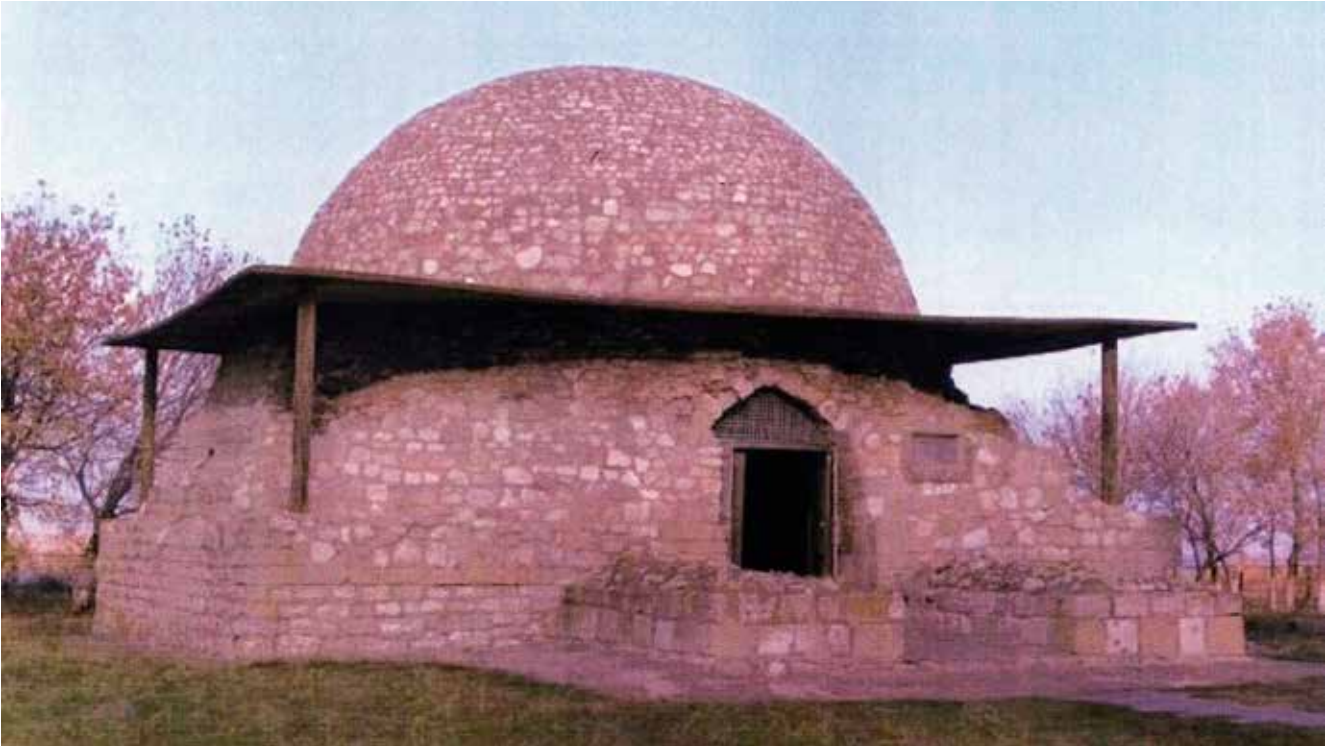

NAHÇIVAN'DA BULGAR İZLERİ

Kuzey Türbe – İdil Bulgarlarının en erken anıtlarından biri . Tatarstan

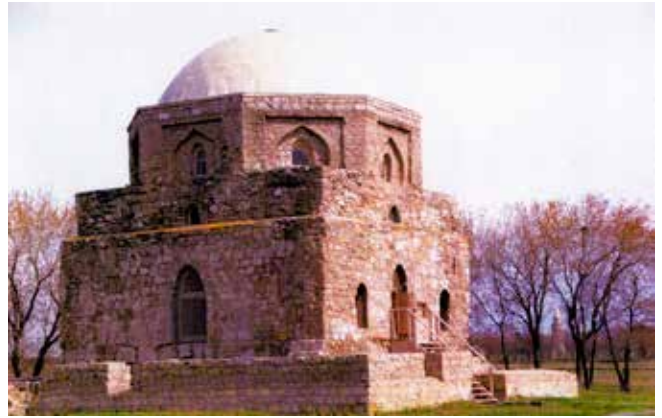
Tarih boyunca Azerbaycan topraklarında çoğu kez çeşitli Türk boyları ve kabile birliklerinin yerleştiği bilinmektedir. Onların arasında, Azerbaycan halkının etnogenezinde aktif rol oynamış Bulgarlar önemli yer tutmaktadır. Kaynaklara göre, eskiden Bulgarlar, Güney Ural, Volga boyunca, daha sonra Kuzey Kafkasya, yeni yüzyılın başlarına ise Büyük Kafkasları geçerek

Azerbaycan dahil olmak üzere onun güneyinde bir dizi bölgelerde yerleşmişler. Belki de, **Bulgarların Azerbaycan'da yerleşmesinin en başlıca kanıtı yer adlarıdır.** Azerbaycan topraklarında Bulgarların çok sayıda yerleşim yerlerinden biri Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ordubad bölgesinin Venend köyüdür. Bu yerleşim biriminde henüz arkeolojik kazıntılar yapılmamıştır, gerçi yakın-

lıkta Gemikaya kaya resimleri gibi ünlü anıtın bulunması ve aynı zamanda komşuluktaki eski yerleşim yerlerindeki arkeolojik araştırmaların materyalleri bu bölgede daha M.Ö. II binyılının ortalarından itibaren insanların yaşadığının en güvenilir kanıtıdır (13, s.5). Bölgede Venend adlandırılan bir başka yerleşim biriminin – Türkiye'nin Kars kenti yakınlarında bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Ortaçağ kaynakları Ordubad bölgesinin topraklarına ait geniş bilgiler içermektedir. İlk verilere, Ermeni tarihçileri Favstos Buzand ve Movses Khorenatsi'nin, M.Ö. VI-IV yüzyıllardaki olayları anlatan eserlerinde rastlamaktayız. Ortaçağ kaynaklarına dayanarak, bir dizi bilim adamları, ortak adı Venend olan yerleşim birimlerinin Bulgar Türklerinin Güney Kafkasya'ya gelişi sonucu ortaya çıktığı ihtimalini öne sürmektedir. Böyle ki, Azerbaycanlı bilim adamı, ekonomist **A.Paşayev, "Ordubad" adlı tarihi-ekonomik denemesinde V yüzyıl tarihçisi M.Khorenatsi'ye atıfta bulunarak, Venend köyü topraklarına M.Ö.II yüzyılda Volga Bulgarlarının yerleştiğini, köyün ise onların kabile reislerinin adı ile adlandırıldığını tahmin etmiştir** (16, s.86). Yine de M.Khorenatsi'nin çalışmalarına atıfta bulunan bir diğer Azerbaycanlı bilim adamı Mahmut İsmail, **bugünkü Azerbaycan ve Ermenistan topraklarının en eski sakinleri arasında**

İdil Bulgarlarının Ortaçağ türbelerinden biri . Tatarstan

Türk dilli Bulgarların – Vendler kabilesinin olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte o, Azerbaycan'ın bölgeleri olan Ordubad'ın Venend, Zengilan'ın Venetli, Lerik'in Venedi, Füzuli'nin Yağlıvend köylerinin adlarını örnek vererek çıkarmış olduğu sonucu kanıtlamaktadır (3,s.86). Benzeri sonuca **Profesör Yavuz Ahundlu da** varmıştır (1, s.147). Profesör **Mirali Seyidov** da tarihi kaynaklara dayanarak, bugünkü Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında çok eski dönemlerde Türkçe konuşan ahalinin bulunduğunu tespit etmiştir. O, aynı M.Khorenatsi'nin, M.Ö. 138 yılı olaylarından bahseden eserinden bir pasaj aktarmıştır: *"...Bulgarların göç etmesi nedeniyle Vund bu yerlere yerleşmiştir, Venend onun adı ile adlandırılmış ve bu*

Türk kültür eserleri: çanak ve mühür

Takı örnekleri: altın şafak halkaları

güne kadar da /komşu/ köyler onun kardeşinin ve sülalesinin adını taşımaktadır" (8, s.325). Burada söz konusu, Kars civarında bulunan Venend köyü olduğunu kaydetmemiz gerekir. Türk bilim adamı **M.Kirzioğlu** da, Venend yerleşim biriminin ortaya çıkışını, Bulgar kabilelerinin Güney Kafkasya'ya istilalarına bağlamaktadır (11, s.6). Azerbaycanlı tarihçi ve etnograf **Giyaseddin Geybullayev**, Bulgarların bugünkü Türkiye topraklarına gelişi, onların Şirak bölgesine yerleşmesi ve burada Venend yerleşim biriminin oluşturulması görüşüne katılmıştır (5, s.60, 104, 106). Aynı zamanda, bilim adamları arasında, Azeraycan'ın Orduba kenti ve Türkiye'nin Kars kenti yakınlarında bulunan Venend köylerinden hangisinin daha önce ortaya çıktığı konusunda fikir birliği mevcut değil-

Takı örnekleri: kemerlerin altın kaplamaları

dir. G.Geybullayev'e göre, Azerbaycan'ın Venend köyü, aynı adı taşıyan Türk köyü sakinlerinin yeni yere alışıldık ismi (4, s.12) getiren bu köyün insanların göç etmesi sonucu ortaya çıkmıştır, ancak bazı araştırmacılar karşı görüşü savunmaktadır (2, s.21). **XX yüzyılın başlarında Azerbaycanlı bilim adamı M.Velili (Baharlı)**, Güney Kafkasya'ya gelen Bulgarların birçok köy ve nehir adlarında kendi izlerini koyduklarını belirtmiştir (10, s.32). Aynı M.Khorenatsi ve Venend adlı tarihçiye değinen M. Velili Milattan önce 149 ve 114 yılları arasında "*Bulgarların Büyük Kafkasya dağlarında bulunan topraklarına çıkan huzursuzluk nedeniyle Bulgarlar Güney Kafkasya'yı istila ettiler. Onlar, Aras nehrinin kuzeyinde, Ağrı eteklerine, hatıta bugünkü Kahetiya'ya yerleştiler*" (10, s.31-32). Ne yazık ki, Venend adlı tarihçiden bahseden Azerbaycanlı bilim adamı onun eserinin adını veya bu bilginin kaynağını göstermemiştir.

Tüm ifade edilenleri özetlersek, **Bulgarların bölgeye Hazar Denizi kıyısı boyunca kuzeyden geldiği, daha sonra Güney Kafkasya'nın derinliklerine yerleşmeye başladığı sonucuna varabiliriz.** Gruplardan biri Kura ve Aras nehirleri boyunca ilerleyerek Nahçıvan deresine varmıştır. Vund'un önderliğindeki Bulgar kabilesinin manzaralı bir yere yerleştiği ve burada Venend ismini almış köyü kurduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra bu kabile yoluna kuzeye doğru devam ederek, Türkiye'nin Kars kenti yakınlarında bulunan aynı adı taşıyan köyün temelini atmıştır. **XIII yüzyıl Alban tarihçisi Kirakos Gandzaketsi'ye** (Gandzaklı-Genceli) göre burada XI yüzyılda bazı kaynaklarda Kars krallığı (14, s.84,89), Türk edebiyatında ise Venend beyliği adlandırılan (11,s.6) bir devlet mevcuttu.

Erken Ortaçağ kaynaklarında Bulgarların Kazan, Çekek, Kol (kul), Kuvair, Basil boylarına bölündüğü bildiriliyor (5, s.104). Onların Güney Kafkasya'ya göçleri dönemi bölgenin yer isimlerine damgasını vurmuştur. Buna örnek olarak **Bolgarçay** nehrini, Muğan ovasındaki **Bolgar, Bolgarkent, Bolgar-Göytepe** yerleşim birimlerini (12, s.33), 1776 yılına ait belgelerde adı geçen Nahçıvan yakınlarındaki **Kullar** köyünü kaydetmek mümkündür

Zanaat örnekleri: yüzük

(12, s.35). Devrimden önce, Kazan kabilesinin (12, s.35) adına ilişkin olarak Kafkasya'da 24 yer adı, Nahçıvan'da **Kazancı** köyün de dahil olmak üzere Azerbaycan'ın guberniyalarında 10 oykonim mevcuttu.

Yukarıda adı belirtilen Azerbaycanlı araştırmacı M.Velili (Baharlı), 1921 yılında Azerbaycan ve Rus dillerinde yayınlanan "Azerbaycan" adlı kitabında **bir zamanlar M.Khoenatsi'nin yazdığı gibi Bulgarların bölgeye M.Ö.II yüzyılda değil, yalnız M.S. 475 yılında geldiğine işaret ettiğini kaydetmek gerekiyor**. Diğer birçok tarihçiler ise, Ortaçağ kaynaklarına ve eski Türk tarihine ilişkin materyallere dayanarak, Bulgarların Güney Kafkasya'ya artık yeniçağda geldiğini düşünmektedir. Böylece, G.Geybullayev Bulgarların bölgeye gelişini II yüzyıla (6, s.204), akademisyen A.Sumbatzade ise V yüzyılın sonları ve VI yüzyılın sonlarına ait etmektedir (15, s.82). Yukarıda belirtilenlerden, **Bulgarların Güney Kafkasya'ya yeni çağın başlarında birkaç aşamada yerleştiği anlaşılmaktadır**. "Bulgar" etnik ismi V yüzyıldan itibaren bilinmektedir. Tarihi araştırmalara göre, Hun İmparatoru Atilla'nın oğlu Deniz'in ölümünden sonra onun kardeşi İrenk "onogur" kabile birliği önderliğinde Karadeniz sahillerine göç etti. Burada, göç edenler diğer Türk kabileleri ile karışmış ve bunun sonucunda da Bulgar etniği ortaya çıkmıştır. "Bulgar" terimi tercümede "karışmak" anlamına gelmektedir (7, s.12).

Bulgarların Azerbaycan'a yerleşmesini epigrafik kaynaklar – Müslüman taş kitabelerin de doğruladığını kaydetmek gerekir. Bunların arasında, Nahçıvan

Özerk Cumhuriyetinin Şahbuz bölgesindeki **eski "Büyük Kabirli" mezarlığında bulunan 115x60x35 boyutlarında taş kutu halinde mezarı göstermek mümkündür**. Mezarın üzerinde, Şah 1.Tahmasb dönemindeki (1524-1576) Azerbaycan Safevi devleti ordusunda hizmet etmiş askeri komutan Div han Bulgar Bahadır'un (9, s.86,89) şerefine bu taş kutunun yapıldığını kanıtlayan Arapça yazıt oyulmuştur.

Yukarıda belirtilenler, Milattan sonraki dönemin başlarında Güney Kafkasya'ya Bulgar kabilelerinin toplu göçü gerçekleştiğini göstermektedir. Bulgarlar oldukça hızlı bir şekilde yerli halka karışmış ve III-VIII yüzyıllarda Azerbaycan halkının oluşmasında aktif rol almıştır. ❖

KAYNAKÇA

1. Axundlu Y. Ordubad – qədim diyar. Naxçıvan tarixinin səhifələri. // "Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan" beynəlxalq simpoziumunun materialları. Bakı, 1996.
2. Babayev S. Naxçıvanın bəzi etnotoponimləri. // "Elm və həyat", 1985, N-7.
3. İsmayıl Mahmud. Azərbaycan tarixi. Bakı, 1993.
4. Qeybullayev Q. Naxçıvanın bəzi oykonimləri haqqında. // "Elm və həyat", 1987, N-6.
5. Qeybullayev Q. Qədim türklər və Ermənistan. Bakı, 1992.
6. Qeybullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı, 1994.
7. Özdək R. Türkün qızıl kitabı. I kitab. Bakı, 1993.
8. Seyidov M. Azərbaycan xalqının söykökünü düşünərkən. Bakı, 1989.
9. Səfərlil H.Y. Div-xan Bulqar Bahadırın məzar kitabəsi. // Naxçıvan Regional Elm Mərkəzinin Əsərləri. VII buraxılış. Bakı, Elm, 2003, s. 86-89.
10. Vəlilil M. (Baharlı). Azərbaycan. Fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi oçerk. Bakı, 1993.
11. Kırzioğlu M.F. Ani şəhri tarihi. Ankara, 1982.
12. Гейбуллаев Г. Топонимия Азербайджана. Баку, 1986.
13. Ибрагимов Б. Средневековый город Хараба-Гилан. Автореферат дисс. канд. ист. наук. Москва, 1985.
14. Киракос Гандзакечи. История Армении. Перевод с армянского, предисловие и комментарий Л.А.Ханларян. Москва, 1976.
15. Сумбатзаде А.С. Азербайджанцы – этногенез и формирование народа. Баку, 1990.
16. Фараджев А. Ордубад. Баку, 1970.